

VITA

SZÁNTÓ IMRE

MEGJEGYZÉSEK MAROSI ENDRE: TÖRÖK VÁROSTROMOK MAGYARORSZÁGON II. SZULEJMÁN KORÁBAN CÍMŰ CIKKÉRE

Marosi Endre „Török várostromok Magyarországon II. Szulejmán korában” című, a Hadtörténelmi Közlemények 1975. évi 3. számában (427—464. o.) megjelent tanulmányában maga sem csodálkozik azon, hogy „sem a kortársak, sem az utókor nem tudták tárgyilagosan értékelni az egri diadalt”. Ugyanakkor ő is kénytelen elismerni, hogy „Eger dicső fénye, lelkesítő ereje, az erőviszonyok túlságos eltolódása időszakában, érthetően sokkal nagyobb volt”. Az „utókor” értékelésének hibájául kizárólag azt jelöli meg, hogy Eger hőseit az ország, de legalábbis a Felvidék megmentőinek tekinti, s hogy a török stratégiai tervek kudarcáról beszél. (i. m. 450. o.) Marosi szerint az események tárgyilagos szemlélete megköveteli, hogy felülvizsgáljuk ezeket a megállapításokat.

Azzal mi is messzemenően egyetértünk, hogy „önmagában egyetlen vár sem döntötte el — nem is dönthette el — az ország sorsát”. De az adatok ismerete alapján már kétséges, hogy Eger esetleges török kézre jutása 1552-ben nem jelenthette volna-e — ha nem is az egész Felvidék —, de legalábbis Kassa elvesztését. Ilyen hadjárat — Marosi Endre szerint — „messze kívül esett a török hadak bármikori célkitűzésein”. 1552-ben — szerinte — „csak Eger meghódítása, s ennek révén a budai vilayet biztosítása jelentett hadi célt”. (i. m. 450. o.)

Lehetséges, hogy Kassa kívül esett a pasák hadseregének „akciórádiusán”, de úgy gondoljuk, hogy Ahmed és Ali ezt a szabályszerűséget még nem ismerték fel, sőt kifejezetten arra törekedtek, hogy „hatósugarukat” a Felvidékre is meghosszabbítsák.¹ Eger elfoglalásának terve — s ebben egyezik véleményünk Marosi Endrével — csak egyike volt az 1552-es hadjárat több részletének. De Eger alatt Dobóék győzelme — megítélésünk szerint — e török hadjáratnak nem csupán részleges célkitűzése kudarcát okozta. Itt többről van szó, és csakis ebben az összefüggésben válik érthetővé a pasáknak Kassa irányában szándékolt előretörése.

A török hódítás 1552-ben Ahmed pasa szerdár fővezérletével elsősorban a Ferdinánd birtokába került Temesvidék megszerzésére irányult. Ugyanakkor a havasalföldi török—tatár hadnak — melyhez még a két román vaj-

¹ A török haderő akciórádiusának problémáját a XIV—XVII. században *Perjés Géza* elemezte: *Az oszmán birodalom európai háborúinak katonai kérdései (1356—1699)*. Hadtörténelmi Közlemények (a továbbiakban — HK) 1966. 4. sz. 868. o.; uő.: *Az országot szélére vetett ország*. Kortárs, 1971. 11. sz. 1794. o.; vő.: *Szücs Jenő*: *Nép és nemzet a középkor végén*. Nemzet és történelem. Budapest, 1974. 562. o.

dának is csatlakoznia kellett —, az a megbízatás jutott, hogy Erdélyt megszállja, Ferdinánd király ott tartózkodó fővezérének, Castaldónak a zsoldosait kiüzze és János Zsigmondot visszahelyezze a fejedelmi székbe. Ismeretes, hogy Ahmed pasa — a temesvári és lippai sikerektől felbuzdulva — olyan tervet forgatott a fejében, hogy betör Erdélybe, kiüzi onnan Castaldo zsoldosait és János Zsigmondot ülteti újból a fejedelmi székbe.

Hadim Ali budai pasa azonban 1552 augusztusában levelet írt Ahmednek, amelyben — Zsámboki (Sambucus) szerint — előadta, „hogy Magyarország elfoglalását Eger és Szolnok nagyon akadályozza, ezért ő ezeket a várakat megostromolni szándékozik, hogy a további győzelemnek semmi se álljon útjában”. Így került sor végül arra, hogy Ali budai pasa serege Szolnok alatt egyesült Ahmed seregével, s annak megvétele után közösen indultak Eger ostromára.

Ahmed pasának bizonyára alapos oka lehetett, hogy engedett Ali kérésének, és — időlegesen — elejtette Erdély megtámadásának tervét. Ahmed és Ali győzelemittas seregének az volt a célja, hogy Eger gyors elfoglalása esetén kettészakítják az országot, hogy az egyesítésről többé sem Erdélyben, sem a királyi Magyarországon ne ábrándozhasson senki. Így Erdély kisebb áldozatok nélkül — érett gyümölcsként — ölükbe hullhat, hiszen ott Castaldo fizetetlen zsoldosainak garázdálkodása miatt az erdélyi nemesség és a nép — a török buzdítására — a császári zsoldosok ellen fordult. Újból párttá szerveződött az az ellenzék, amely elhibázottnak tartotta Erdély egyesítését a királyi Magyarországgal, s politikailag szükségesnek ítélte János Zsigmond visszahívását a fejedelmi trónra. Minthogy azonban a perzsa háborúval lekötött Porta ekkor még nem gondolhatott tényleges beavatkozásra, megelégedett azzal, hogy szította az elégedetlenséget Erdélyben. De joggal feltételezhette, hogy Erdély a győzelmes 1552-es török hadjárat hatására elszakad a Habsburg uralkodótól és újból aláveti magát a szultán gyámködésének, ha az az anyagi és pénzügyi ellátási rendszer elégtelensége folytán egyébként is csődöt mondott erdélyi zsoldos hadsereg utánpótlási vonalát a Felvidéken keresztül elvágja.²

Midőn Ferdinánd király hadi tanácsosaihoz befutott a biztos hír, hogy Szolnok török kézre került és Ahmed s Ali pasa egyesített seregei megindultak Eger vára ellen, a legnagyobb sietséggel Kassa megerősítéséről kezdtek gondoskodni. Szilárd meggyőződésük volt, hogy Eger úgyszólamint hamarosan el fog esni, s utána az ellenség Kassa ostromára indul.³ Ali budai pasa már arra gondolt, hogy a lengyel határig viszi előre a legyőzhetetlennek tartott félholdas lobogót.⁴ „A budai pasa ugyanis megesküdtött — írja Serédy György kassai kapitány Castaldóhoz augusztus 16-án —, hogy ezen az őszön itt Kassán akarja a szüretet tartani”.⁵

² Vö.: Karácson Imre: A francia—török szövetség működése Erdély különválásztására 1551 után. Századok, 1909. 416—422. o.

³ Bucholtz, Franz: Geschichte der Regierung Ferdinand des Ersten. Bd. VII. Wien, 1836. 312—313. o.; Kárfy Ödön: Kassa város tüzérségi felszerelése, 1552. január 17. Történelmi Tár, 1901. 121—127. o.

⁴ Vö.: Spáczay Hedvig: Javaslatok a magyar területek elleni török támadások megszervezéséhez. HK. 1969. 4. sz. 701—702. o.

⁵ Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Wien) (a továbbiakban: HHSStA), Ungarn, 1552. Fasc. 66. Serédy György Castaldóhoz. Kassa, 1552. augusztus 16. „Passa enim Budensis iurando fassus est, se velle isto autumno Cassoviae fructus vinearum percipere”. Schesaeus, Christianus: Ruinae Pannonicae. Lib. III. Szeben, 1797. 147. o., 577—579. verssor.; Naszádos István: Tinódi rövid életrajza és énekeinek történeti háttere. Tinódi Emlékkönyv. Sárvár, 1956. 73. o.

Castaldo maga is tudta, milyen végzetes lehetne számára, ha Kassa elesével bent szorulna Erdélyben. Ezért arra kérte Ferdinánd királyt, hogy legalább Kassára legyen gondja, mert ha Eger elesik, Kassa ellen támad a török, s ekkor utánpótlási vonala végső veszélybe kerül, sőt Erdély is elvesz a király számára.⁶ Eger a Felvidék kapuja, Észak-Magyarország bástyája, amit ha elfoglal a török, egészen Lengyelországig szabad az útja, s a királyi Magyarország és Erdély véglegesen elszakad egymástól.⁷ Castaldo azért sürgette a Győrnél táborozó Szász Móric seregének akcióba lépését is, mert attól tartott, hogy Eger és Kassa elfoglalásával a török elvágja Erdélyt és az erdélyi zsoldosereg utánpótlását Észak-Magyarországon keresztül. De amíg Kassa áll, addig ezen az úton ő is kaphat segítséget.⁸

Ezért írják a hadi biztosok Ferdinánd királynak: „Kár Szolnokért. mely nagy veszteség, de elviselhetőbb lesz, ha Eger megmenekül, amelynek megvédésétől függ ennek az egész országrésznek a sorsa”.⁹

Ezek után vessük fel „tárgyilagosan” a kérdést, hol a helye, mi a jelentősége Egernek a magyar történelem s az emberi haladás nagy összefüggéseiben. Eger hős védelme nem egyszerű fényes haditett. Eger védelmének az ad páratlan jelentőséget, hogy Mohács óta — Kőszeg sikeres védelme mellett — ez volt a törökön aratott első nagy győzelem, mely felkeltette a reménykedést, hogy még kiűzhetjük hazánkból a pusztító ellenséget. A magyar uralkodó osztály, éppen úgy mint maga a király, 1550 után nem igen bízott többé a hadi vállalatok sikerében, s lemondott a reményről, hogy egyhamar megtörheti a török hatalmát és visszaszerezheti az elvesztett területeket.¹⁰ „Ezzel, úgy látszott, mi a magyar névnek kevéssel előbb elveszített dicsőségét bátor és szerencsés tőrrel és kitartással visszaszereztük”.¹¹

Eger szétzúzta a török legyőzhetetlenségéről vallott legendát. Falai alatt negyven esztendőre megállott a török előnyomulás. De nemcsak Eger várát védték meg Dobóék a túlerővel szemben, hanem a felső-magyarországi várakat, városokat is, melyeket a török az egi kudarc után nem tudott megtámadni. Ha a töröknek Eger gyors elfoglalása után még lett volna ideje a hadjárat tovább folytatására, akkor minden bizonnyal észak felé terjeszkedik. Eger védői azonban megakadályozták, hogy a Habsburg királyság és Erdély érintkezését elvágja az ellenség.¹²

Eger hős védelme lelket öntött a Tiszántúl népébe is; időt biztosított, hogy az Aldana szégyenteljes futása után veszélyeztetett gyulai vár védelmét megszervezzék.¹³ A gyulaiak 1552 augusztusában attól tartottak, hogy a török Eger elfoglalása után tüstént ellenük fordul. „Ha az ellenség meg-

6 HHStA Ungarn, 1552. Fasc. 67. Castaldo Ferdinándhoz. Szászsebesi tábor, 1552. szeptember 13.

7 Illéssy János: Adatok a szolnoki vár építéséhez és első ostromához. HK. 1893. 666. o. Magister Matthy (!) Nádasdy Tamáshoz. Szászsebesi tábor, 1552. szeptember 8.

8 HHStA Ungarn, 1552. Fasc. 67. Castaldo Ferdinándhoz. Szászsebesi tábor, 1552. szeptember 23.; Történelmi Tár (a továbbiakban — TT.), 1892. 481. o.

9 HHStA Ungarn. 1552. Fasc. 67. Serédy György, Werner György és Rakovszky György hadi biztosok Ferdinándhoz. Kassa, 1552. szeptember 7. „Inaestimabilem iacturam fecit S. Maestas Vestra amissione Zolnok, sed ea tolerabilior erit servata Agria, in cuius defensione omnium partium istarum defensio continetur...”

10 Vö.: Acsády Ignác: Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt 1526—64. Budapest, 1888. 44. o.

11 Istvánffy Miklós: A magyarok történetéből. Budapest, 1962. 282. o.

12 Vö.: Sinkovics István (szer.): Magyar történeti szöveggyűjtemény II/1. 1526—1790. Budapest, 1968. 82. o.

13 Karácsonyi János: Békés vármegye története. I. 1869. 129. o.

érkezik — írják — és minket ilyen rendetlenül talál, kétségkívül egytől-egyig elveszünk”.¹⁴ A megmenekült Eger mellett a másfél évtizeden át igen fontos szerephez jutó gyulai vár a Körös és a Maros közötti területen egyik legfőbb akadálya volt a török további előnyomulásának.¹⁵

A végvári harcok egyik eseménye sem — még Eger sem — tekinthető fordulópontnak, hanem csak az egész végvári küzdelem egyik kiemelkedő eseményének, az egész felőrlő harc egyik fontos részének. Eger sikeres védelme folytán a török terjeszkedése csak helyi viszonylatban torpant meg egy időre, de országos viszonylatban, más irányban, folyt ez a terjeszkedés tovább. Mégis, az egrieknek kiemelkedő részük van abban, hogy több évtizedes küzdelem a törököt végül is megállásra kényszerítette.¹⁶

Marosi Endre szerint a hosszadalmas egri ostrom végső eredményét a rendelkezésre álló — az őszi esőzésekig hátralevő — idő dönthette el (499. o.). Ez így is van, de a török sereg elvonulásának okai sorában ezen kívül még meg kell említenünk az egri várórség „bátor szívű” helytállása mellett azt is, hogy az ostromló török sereg — mire Eger alá ért — meggyengült, kimerült; hiányt szenvedett élelmiszerekben, puszkaporban és járványok pusztították. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy Eger győzelmében része volt mindazoknak a váraknak, amelyek hosszabb-rövidebb időre lekötötték az ellenség erejét, amely így csak szeptember 10-e körül foghatott az ostromhoz.¹⁷

Marosi Endre kételkedik abban, hogy a több ezer kilométerre folytatódó perzsa hadjárat bármilyen befolyást gyakorolt volna az egri török hadvezetés elhatározására. Szerinte „nem kereshetünk okozati összefüggést a perzsa helyzettel és az egri harctevékenység között”. (450. o.). Arra egyáltalán nem is gondoltunk, hogy az Egerből hazamenetelő török had valamit is tehetett volna 1552 végén a perzsa fronton (már csak a nagy távolság miatt sem). Mi csupán arra hívtuk fel a figyelmet, hogy a szultán az Ahmed pasa alatt katonáskodó török sereget a perzsáktól elszenvedett vereség következtében vonta ki oly hirtelen Magyarországról.¹⁸ Így a téli szállásra vonult török sereg Ahmed vezetésével 1553 tavaszán nem kezdhetett újra a háborút Magyarországon.

Közismert, hogy Tahmaszp perzsa sah ismételen lekötötte Szulejmán hadait, és ezáltal nyugati háborúi megszakítására kényszerítette. Ennek folytán a perzsák harcai kihatottak Magyarország sorsára és az 1552. évi végvári küzdelmekre is. A közel 60 éves Szulejmán szultán azért nem vehette át személyesen a Magyarország ellen indítandó sereg vezényletét, mert egyrészt Keletről a perzsi ügyek kötötték le, másrészt mert félnie kellett fia, Musztafa lázadásától. De Ahmed pasa seregének számarányában és minőségi összetételében is erősen kiütkezött, hogy a szultán katonai ereje 1552 nyarán — a perzsa háború miatt — egyidejűleg több különböző helyen volt lekötve.¹⁹

¹⁴ Scherer Ferenc: Gyula város története. I. Gyula, 1938. 126. o.; Veress Endre: Gyula város oklevéltára (1313—1800). Budapest, 1938. 195. o. Vas László tisztartó és társai Castaldóhoz. Gyula, 1552. október 18.

¹⁵ Parádi Nándor: A gyulai vár átadásának építéstörténeti eredményei. é. n. 19. o.

¹⁶ Soós Imre—Szántó Imre: Eger vár védelme 1552-ben. Budapest, 1952. 94—95. o.

¹⁷ Szántó Imre: A török sereg elvonulása Eger alól 1552-ben. HK. 1968. 2. sz. 261—281. o.

¹⁸ Szántó Imre: Eger vár védelme 1552-ben. Eger, 1971. 172. o.

¹⁹ HHStA Ungarn, 1552 Fasc. 65. Ex Brassovia. Keltezés nélkül. Fassio Michaelis ex Te-witsch.

Mialatt a török seregek 1552-ben Magyarországon hadakoztak, Tahmaszp perzsa sah csapatai a Van-tó vidékét ismét feldúlták.²⁰ Iszmail Mirza, a perzsa sah fia, harcosaival Erzerum ellen fordult, Iszkender pasát becsalogatta a hátszágba és súlyos vereséget mért rá.²¹ Jogosan feltételezhetjük tehát, hogy a több ezer kilométerre folytatódó perzsa hadjárat igenis befolyást gyakorolt a magyarországi török hadvezetés további elhatározására.²² Ezt támasztja alá a kortársak vélekedése is. Paksy János komáromi kapitány 1552. október 4-én még olyan értesülést szerzett, hogy a török szultán parancsára Ahmed pasa a küszöbön álló télen Temesvárott, a beglerbég pedig Budán táborozik, hogy a jövő tavasszal újrakezdzék a háborút.²³

1552 szeptember végén vagy október elején azonban Ahmed pasa megkapta a szultán parancsát a mielőbbi hazatérésre. Zrínyi Miklós október 6-án egy török fogoly vallomása alapján arról adott hírt a királynak, hogy „a perzsák nagyon kellemetlenkednek a szultánnak. A Perzsia ellen már elküldött hadinép támogatására kénytelen lesz Ahmed pasát visszahívni, amelyre a parancsot már ki is adta”.²⁴ Castaldo október 30-án Ferdinánd királyhoz intézett levele — Sándor moldvai vajda követére hivatkozva — arról értesít bennünket, hogy a szultán azért hívatta vissza az Ahmed pasa alatt Magyarországon katonáskodó egész seregét, mert „a perzsák a török seregeket a határon megverték, elfoglalt birtokaikat visszavették, sőt több várat is visszafoglaltak. Ezért Rusztán pasa a legnagyobb sietséggel és mindazokkal a csapatokkal, amelyeket sebtében össze tudott szedni, a perzsa határ felé vonult”.²⁵

Az egri diadal méltányos értékelése mellett is arra a megállapításra juthatunk, hogy 1552-ben — Marosi Endre nézetével ellentétben — nem Eger, hanem Temesvár ostroma volt „a török sereg legnagyobb vállalkozása”. (448. o.). Ha összehasonlítást teszünk Eger és Temesvár ostroma között, akkor kitűnik, hogy a török erejéből Eger ellen mindössze három roham intézésére futotta. Temesvárnál sokkal több rendkívül nagy és véres támadást kellett Losonczyéknak felfogniuk. Mire az egyesült török seregek Temesvár alól, illetve a véres palásti csatamezőről Eger alá érkeztek, elcsigáztak és éhségtől, járványoktól sújtva eléggé kimerültek.²⁶

Marosi Endre grafikus ábrázolása szerint (458. o.) még nagyobb erődítéseinél ellenállásának idejét sem becsülhetjük 10—30 napnál többre a török főerők ellen, mert „a török főerők ostrommódszerei és lehetőségei döntő fölényt jelentettek a magyar várvédelem lehetőségeivel szem-

20 Káldy-Nagy Gyula: Szulejmán. Budapest, 1974. 155. o.

21 Hammer, Joseph: Geschichte des osmanischen Reiches. III. Pest, 1828. 312—313. o.

22 Oláh Miklós levelezése. Budapest, 1875. 482. o. Nicolai Olai ad Archiepiscopum Lundensem Oratorem Caesaris. „Dum hostis eos urget ex Persia, libenter quaerunt in Europa pacem...”.

23 Országos Levéltár (a továbbiakban — OL), Missil. Paksy János komáromi kapitány Nádasdy Tamáshoz. Komárom, 1552. október 4.; Hadim Ali budai pasa még 1553 februárjában is azzal fenyegetőzött, hogy a török szultán a tavasz folyamán 60 000 főnyi gyalogságot küld Eger elpusztítására és Erdély meghódítására: HHStA Ungarn, 1553. Fasc. 69. Pallavicini Sforza Ferdinándhoz. Győr, 1553. febr. 21. és 24.; HHStA U 1553. Fasc. 70. Győr, 1553. márc. 3.

24 Id. Sugár István: Az egri vár és viadala. Budapest, 1971. 108. o.

25 HHStA Ungarn, 1552. Fasc. 67. Castaldo Ferdinándhoz. Szászsebesi tábor, 1552. október 30.; TT 1892. 490. o.; HHStA Ungarn, 1552. Fasc. 67. Ferdinánd a szászok universitásához. Ebersdorf, 1552. október 28.; Götz, Helmut: Nuntiatur des Girolamo Martinengo 1550—1554. Nuntiaturberichte aus Deutschland. Bd. XVI. Tübingen, 1965. 208. o. Martinengo Innocenzo del Monte kardinálshoz. Bécs, 1552. november 5. „...che Agmet, rivotato dal suo signore (Szulejmán — Sz. I.) per le molestie del Sophy (Tahmaszp — Sz. I.)”.

26 Vö.: Bende Lajos: Szigetvár ostroma 1566-ban. Szigetvári Emlékkönyv, Budapest, 1966. 84. o.

ben". Mégis hiba volna lebecsülni a várak szerepét a kor stratégiájában. A kor hadművészeti színvonala következtében a várak többszörös erejű támadást is fel tudtak fogni, illetve tartóztatni. Egyrészt azért, mert a védelem eszközei sokkal erősebbek voltak, mint a támadásé. A várban gyorsabban lehetett mozgatni az ágyukat, a falak meglehetősen biztonságot nyújtottak a kézi lőfegyverek ellen, a palánk-módszerrel készült falak pedig fel fogták az ágyugolyót. Így mindenképpen az ostromló — nyílt terepen tanyázó — ellenség volt hátrányban. Másrészt azért, mert a támadó az ostromot az akkori utánpótlási és egészségügyi viszonyok miatt a két-három nyári hónapnál tovább nem tudta folytatni. A XVI—XVII. században a szűkös anyagi és pénzügyi ellátás, az értékes, jól képzett katonaaanyag kímélése megakadályozta a nagyobb, nyílt ütközetek létrejöttét s továbbra is a várak fontosságát állította előtérbe.²⁷

Kétségtelen, hogy a török hódoltság további terjeszkedésének gátjait éppen a várak és palánkok képezték.²⁸ A bécsi udvari haditanács 1577-ben világosan a király elé tárta, hogy „a várrendszer az egyetlen eszköz, mely által Felsőség az ellenség erejét és előnyomulását feltartóztatni képes, és amely mögött országai és népei biztonságban lehetnek”.²⁹ Az ostromlott várak erőfeszítése — még ha el is estek — nem volt hiábavaló, mert más várakat és területeket mentettek meg.³⁰

Ha Marosi Endre — egyébként figyelemre méltó — tanulmányában nem egyes várak ostromát, hanem az egész — mélységében tagolt — végvári rendszer együttes funkcionálását tette volna vizsgálódása tárgyává, akkor — úgy gondolom — nem „az egyes várakért harcoló őrségek reménytelen hősiességét”, hanem e harcok eredményességét és felemelő, haladó örökségét húzhatta volna alá. A végvári harcokban Magyarország és a szomszédos országok népeinek sikeres és eredményes önvédelmi harcát látjuk. A török hatalom végül is a magyarországi végvárak falai alatt torpant meg.

²⁷ *Salamon Ferenc*: Az első Zrínyiek. Pest, 1865. 564—566. o.; *Perjés Géza*: Zrínyi Miklós, a hadtudományi író. Zrínyi Miklós: Hadtudományi munkái. Budapest, 1957. 53—56. o.; *Horváth Miklós*: Szigetvár védelmének néhány katonai kérdése. HK. 1966. 4. sz. 845. o.

²⁸ Oláh Miklós levelezése. Budapest, 1875. 256. o. Ad Joannem Praepositum, 1532. október 12.; Hofkammerarchiv (Wien), Hoffinanz Ungarn, Fasc. 11. 1564. jun. Fol. 146. Relatio Commissariorum super arce Zathmar.; Uo.: Fasc. 11. 1564. jun. Fol. 145. Relatio Commissariorum super arce Gyula.

²⁹ Haditanács az építkezésekről. HK. VII. 662. o. Id. *Szegő Pál*: Végváraink szervezete a török betelepedésétől a tizenöt éves háború kezdetéig (1541—1593). Budapest, 1911. 52. o.; Hofkammerarchiv (Wien), Hoffinanz Ungarn, Fasc. 29. 1575. jan. Fol. 93. A székesi kamara a királyhoz. Kassa, 1574. augusztus 9. „... ad confinium aedificationes, sine qua neque confinia ipsa ab hostium conatibus tuta esse possunt, neque totius regni ac provinciae huius salus constare poterit...”

³⁰ TT 1878. 553. o. Fráter György Ferdinándhoz. 1543. május 8. „... in eorum locorum expugnatione magnam partem aestatis absumat...” (ti. a török — Sz. I.); A nagyobb seregekkel kivonuló török csak azt mondhatta tényleg a magáénak, amit elfoglalt várakkal szerzett meg.